
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Για το βιβλίο: Μιχάλης Χριστοδούλου (2019). *Κριτικός ρεαλισμός και βιογραφική μέθοδος στην ποιοτική έρευνα: Φιλοσοφικά ζητήματα και ερευνητικές εφαρμογές*. Πάτρα: Opportuna, 299 σελ.

«Το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας που περιγράφεται με τον τίτλο “Μεθοδολογία” (στις κοινωνικές, συμπεριφοριστικές και πολιτικές επιστήμες) στην πραγματικότητα ασχολείται με τεχνικές δημοσκόπησης και κοινωνική στατιστική και έχει ελάχιστη –αν έχει καθόλου– με το κύριο αντικείμενο της “μεθοδολογίας”, τη λογική δομή και τη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας». G. Sartori (2004), «Στρεβλή συγκρότηση εννοιών στη Συγκριτική Πολιτική», στο Σ. Σεφεριάδης (επιμ.), *Giovanni Sartori: Σημασιολογία, έννοιες, συγκριτική μέθοδος*, Αθήνα: Παπαζήσης, σελ. 130.

Στη βιβλιογραφία περί μεθόδου στις κοινωνικές επιστήμες δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις έργων που εισάγουν με δόκιμο και δημιουργικό τρόπο το αναγνωστικό κοινό στις τεχνικές της κοινωνικής έρευνας. Είναι, όμως, σαφώς λιγότερες εκείνες που ενθαρρύνουν το υποκείμενο της έρευνας να σταθεί αναστοχαστικά απέναντι στο αντικείμενο, αντλώντας όχι μόνο από την κοινωνιολογική θεωρία αλλά και τον συνήθως λιγότερο προσιτό φιλοσοφικό στοχασμό.

Το παραπάνω απόσπασμα από το έργο του Giovanni Sartori, νομίζω ότι επισημαίνει αυτήν την ανισομέρεια. Από την άλλη, έργα σαν αυτό του Μιχάλη Χριστοδούλου συμβάλλουν στην αντιμετώπισή της. Η αναγωγή της μεθοδολογίας στις τεχνικές έρευνας και η πλήρης απόσπασή της από την επιστημολογία και πολύ περισσότερο από τη συζήτηση για τις οντολογικές παραδοχές της έρευνας, αντανακλάται συχνά στη συγκρότηση εννοιών και σημασιολογικών πεδίων. Ενδεικτικό για παράδειγμα είναι το πρόβλημα της εννοιολογικής υπερέκτασης

(χρήση μίας έννοιας που υπόσχεται να πει πολλά, αλλά καταλήγει να εξηγεί λίγα), το οποίο έχει απασχολήσει κομβικές συζητήσεις θεωρίας και μεθόδου στις κοινωνικές επιστήμες, σε αντικείμενα όπως η κουλτούρα, η ταυτότητα, ή η ιδεολογία. Υπάρχει πάντοτε ο πειρασμός, ιδιαίτερα για όσους και όσες θητεύουν στην ποιοτική έρευνα, όπως ο γράφων, να αναπαράγουμε σκιαμαχίες (pseudo-debates), όπου ο αντίπαλος (εδώ η ποσοτική μεθοδολογία) μετατρέπεται σε καρικατούρα, για να υποστηρίξουμε την ανωτερότητα της μεθόδου που υιοθετούμε: π.χ., επαναλαμβάνεται με σχετική ευκολία η κριτική ότι ο φετιχισμός των αριθμών «συσκοτίζει» τις σχέσεις μεταξύ φαινομένων, όπου η δημιουργία νοήματος είναι συγκροτητική για τις ίδιες τις σχέσεις, έως εάν ο εκφετιχισμός να προσιδιάζει σε ορισμένες μόνο πρακτικές συμβολοποίησης και όχι σε άλλες.

Τούτο δεν καθιστά αβάσιμο τον προβληματισμό για τις επιπτώσεις της σύγχρονης δομής επιστημονικού προϊόντος που ενθαρρύνει την ταχύτητα στην παραγωγή αποτελεσμάτων και τη μεγιστοποίηση του αντίκτυπου με όρους ευκολότερης διείσδυσης και επίδρασης σε ευρύτερα ακροατήρια, είτε αυτό αφορά τα διεθνή επιστημονικά περιοδικά με την μεγαλύτερη ορατότητα, είτε την συνολικότερη βιβλιοπαραγωγή στις κοινωνικές επιστήμες, είτε τα χρηματοδοτούμενα ερευνητικά προγράμματα. Αναμφίβολα, σε ένα τέτοιο παράδειγμα, οι ποσοτικές μέθοδοι φαίνεται να βρίσκονται σε λιγότερο αμήχανη θέση, πολύ περισσότερο όταν η εφαρμογή υπολογιστικών συστημάτων στις κοινωνικές επιστήμες αποκτά πρόσβαση σε (και ακολούθως τροφοδοτεί) νέα κοιτάσματα εμπειρικού υλικού, όπως τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ή τα Big Data. Παρόλα αυτά, ούτε η χρήση αριθμών, χαρτογραφικών απεικονίσεων, ή πολυμεταβλητών μοντέλων ανάλυσης, οδηγεί αναγκαστικά σε αποκλεισμό του αναστοχασμού από την έρευνα, ούτε η αποκλειστική χρήση ποιοτικών μεθόδων μας απαλλάσσει από τους κινδύνους που υπαινίσσονται εδώ.

Το καλό με βιβλία σαν αυτό του Χριστοδούλου είναι ότι μας διευκολύνουν να αποφύγουμε μια σειρά τέτοιων παρεξηγήσεων και να ξεκινήσουμε έναν πιο ειλικρινή διάλογο με τον εαυτό μας, όχι τόσο για το ποιοι είμαστε, αλλά για το πού θα βλέπαμε ότι ανήκουμε και τι συνέπειες έχει αυτό, τόσο για εμάς, όσο και για το αντικείμενο που εξετάζουμε. Στο κεφάλαιο 1 ο συγγραφέας παρουσιάζει πειστικά τα πλεονεκτήματα μιας οντολογικής προσέγγισης και, χωρίς να ανάγει το γινώσκειν στο είναι, αναγνωρίζει τη δυνατότητα η αμοιβαιότητα της μεταξύ τους σχέσης να συνυπάρχει με την ανεξάρτητη ύπαρξη τού είναι. Παρά τις καλά τεκμηριωμένες

επιφυλάξεις που διατυπώνει απέναντι στον κονστρουκτιβισμό και κυρίως τις ακραίες εκδοχές του, η τοποθέτησή του απέναντι σε παραδόσεις όπως η Ερμηνευτική και η Φαινομενολογία είναι ενδεικτική μιας ευρύτητας σκέψης, που επιτρέπει την πάντα δύσκολη και επισφαλής ισορροπία ανάμεσα στην ευκταία μεθοδολογική αμεροληψία και πλουραλισμό από τη μία, τον εκλεκτικισμό και τον ακραίο σχετικισμό από την άλλη.

Ο συγγραφέας δηλώνει από τον τίτλο κιόλας του βιβλίου ότι ανήκει στην παράδοση του Κριτικού Ρεαλισμού και μας καλεί να ξανασκεφτούμε γιατί δεν πρέπει να υποχωρούμε από τις αξιώσεις γενίκευσης, αιτιότητας, συστηματικότητας και εξήγησης όταν κάνουμε ποιοτική έρευνα. Υπό την οπτική του Κριτικού Ρεαλισμού, μπορούμε –και έχουμε κάθε λόγο να επιδιώκουμε– να γνωρίσουμε δομές, αιτιώδεις μηχανισμούς και αναγκαίες συνθήκες, και ταυτόχρονα μπορούμε –και έχουμε κάθε λόγο να επιδιώκουμε– να γνωρίσουμε τις αθέλητες συνέπειες της δράσης, όπως και τις συγκυριακές συνθήκες. Στο κεφάλαιο 2 θα εκπλαγούν όσοι και όσες θεωρούν ασύμβατα τα παραπάνω με την ποιοτική μεθοδολογία. Η ανάπτυξη θεωρίας γενικά και η φύση της εξήγησης ειδικότερα, αναλύονται παραδειγματικά και θα έλεγα μας εγκαλούν ως θεωρητικά υποψιασμένα ερευνητικά υποκείμενα, που οφείλουν να αντιμετωπίσουν με υπευθυνότητα τον ρόλο (ή τους ρόλους) που επιτελούν στο πεδίο, ξεκινώντας από την ανάληψη της ευθύνης της αυτογνωσίας και της αυτοκατανόησης. Στα κεφάλαια 3 και 4 ο συγγραφέας εστιάζει σε ζητήματα ερευνητικού σχεδιασμού στην ποιοτική έρευνα, δοκιμάζοντας τις θεωρητικές και μεθοδολογικές του προτάσεις σε παραδείγματα ανάλυσης βιογραφικών συνεντεύξεων. Ως ερευνητές και ερευνήτριες του κοινωνικού, νομίζω έχουμε πολλά να μάθουμε από αυτήν την θεωρητικά ενημερωμένη και εμπειρικά εμπλουτισμένη απόπειρα του Χριστοδούλου να δείξει γιατί η χρήση για παράδειγμα της συνέντευξης, κάθε άλλο παρά αποκλείει την αξίωση για δειγματοληψία, σύγκριση, γενίκευση (προφανώς όχι πιθανοαριθμητικού χαρακτήρα) και εξήγηση. Η μεστή επισκόπηση της αφηγηματικής «στροφής» στην κοινωνιολογία και η παρουσίαση της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, ως μίας εκ των μεθόδων συλλογής και ανάλυσης εμπειρικού υλικού, συνιστά προστιθέμενη γνωστική αξία, ανεκτίμητη ακόμα και για όσους και όσες εφαρμόζουν άλλες μεθόδους και τεχνικές του ποιοτικού ερευνητικού ρεπερτορίου.

Συνοψίζοντας, το βιβλίο του Μιχάλη Χριστοδούλου συμβάλλει στην αυτογνωσία της ερευνητικής κοινότητας, θα έλεγα ανεξάρτητα από τη θέση που επιλέγει κανείς ανάμεσα σε ποιοτικές ή ποσοτικές μεθοδολογίες. Οφέλη από την

ανάγνωσή του, θα αποκομίσουν όσες και όσοι επιθυμούν να στέκονται κριτικά απέναντι στο αντικείμενό τους, είτε τοποθετούν τον εαυτό τους κάπου κοντά στον Κριτικό Ρεαλισμό, είτε όχι. Ειδικά στη δεύτερη περίπτωση, τα οφέλη ίσως να είναι και μεγαλύτερα. Σε κάθε περίπτωση, ο Μιχάλης Χριστοδούλου μας δείχνει έμπρακτα και χωρίς διδακτισμούς, πώς μπορούμε να αντλήσουμε απόλαυση ανεβαίνοντας και κατεβαίνοντας τη σκάλα της αφαίρεσης, αρκεί να γνωρίζουμε κάθε φορά αν η σκάλα ανεβαίνει ή κατεβαίνει, καθώς και το σκοπό της ανόδου ή της καθόδου, έστω και αν οι αθέλητες συνέπειες της επιλογής μας πάντα θα μας διαφεύγουν.

Γιώργος Μπιθυμήτρης

Ερευνητής

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών – ΕΚΚΕ